

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՌԵՎՏՐԻ ՈԼՈՐՏՈՒՄ
ՏԱՐԱԾԱՇՐՁԱՆԱՅԻՆ ՁԱՐԳԱՅՈՒՄՆԵՐԻ ՎՐԱ

Համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը շարունակում է մնալ համացանցում ամենափնտրվող բառակապակցությունները մեկը: Ըստ համացանցային վիճակագիրների, «ճգնաժամ» բառի 10 հարցումներից 9-ը ուղղակիորեն առնչություն է ունեցել հենց համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամի պատճառների բացահայտման, մարդկային կյանքի վրա դրանց ազդեցության, հետևանքների հաղթահարման և ճգնաժամի զարգացման հետագա միտումների հետ: Գիտական ոլորտում արձանագրվեց նոր միտում. գրեթե բոլոր հետազոտությունները, անկախ նրանից դրանք տնտեսական վերլուծություններ էին, թե ոչ, երևույթները դիտարկվում էին հենց ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի դիտակետից: Սակայն եթե որոշ հետազոտություններում ֆինանսատնտեսական ճգնաժամին հղում կատարելը զուտ հետազոտական նյութին արդիականություն հաղորդելու արհեստական միջոց էր, ապա ցանկացած երկրի, և առավել ևս Հայաստանի, արտաքին առևտրին առնչվող վերլուծություններն այս ենթատեսքստում միայն օբյեկտիվ անհրաժեշտություն են՝ ոլորտի հետագա զարգացումները կանխատեսելու և դրանք առավել բարենպաստ նպատակաուղղելու տեսանկյունից:

Իր տեսակով համապարփակ ճգնաժամը յուրաքանչյուր երկիր յուրովի հաղթահարեց՝ պայմանավորված տնտեսական խոցելիության տարբեր աստիճաններով: Թեև ճգնաժամից էապես տուժեցին նաև զարգացած այնպիսի երկրներ, որոնք տնտեսական խոցելիության տեսանկյունից այնքան էլ անբարենպաստ վիճակում չեն գտնվել (օրինակ, Մեծ Բրիտանիան, Ֆրանսիան, Իտալիան և այլն)¹: Որպես «կովկասյան վագր»², որն աշխարհաքաղաքական բազում խնդիրներ ունի հիմնական հարևան երկրների հետ, Հայաստանի համար կարևոր էր ճգնաժամն ավելի սահուն հաղթահարել: Գնաժամի սկզբնական փուլում տեսակետ էր շրջանառվում, թե այն շրջանցելու է Հայաստանը, ավելի ուշ արդեն սկսեցին կատակել, թե այն թափանցելով Հայաստան, զարմացել է, թե մինչ այդ ինչ-որ մեկն արդեն եղել է այդ երկրում: Այս իմաստով որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի տարածաշրջանային ազդեցության հարցը, թե ինչու այն առավել բացասական հետևանքներ ունեցավ հատկապես Հայաստանում, որտեղ իրական ՀՆԱ-ի կրճատումը 2009թ. կազմել է 14.2%, այն դեպքում, երբ Վրաստանում այն ընդամենը 3.8% էր, իսկ Ադրբեջանում գրանցվել է տնտեսական աճ՝ 9.3%-ով, թեև դոլարային արժեքով (ընթացիկ շուկայական գներով) ՀՆԱ-ի կրճատումը տեսանելի է եղել երեք երկրներում էլ. Հայաստանում՝ 25.8%³, Վրաստանում 16%⁴, Ադրբեջանում՝ 10%⁵:

Հիմք ընդունելով 2007թվականը⁶ որպես մինչճգնաժամային տարի, փորձենք պարզել անդրկովկասյան պետությունների ելակետային պայմանները՝ վերլուծությունն իրականացնելով տնտեսական խոցելիության մակարդակը բնորոշող այն ցուցանիշներին համապատասխան, որոնք անմիջական առնչություն ունեն էկզոգեն շոկերին դիմակայման հետ:

¹ Այստեղ անհրաժեշտ է մի ճշգրտում կատարել. տնտեսական խոցելիության զաղափարն ի սկզբանե կիրառվել է փոքր, զարգացող երկրների առնչությամբ՝ որպես արտաքին բացասական ազդեցություններից կորուստներ կրելու հավանակության ցուցանիշ, և որպես այսպիսին, զարգացած երկրներն այդ ցուցանիշով չեն դասակարգվել, ՄԱԿ-ի կողմից առաջարկված այդ դասակարգման մեջ ընդգրկված չեն նաև անդրկովկասյան հանրապետությունները:

² 2005թվականին Համաշխարհային բանկը, ներկայացնելով Հայաստանի 15 տարիների զարգացման վերաբերյալ զեկույց, այն վերնագրեց «կովկասյան վագրի մոնջուլը», և թեև շատ վերլուծաբաններ հաճախ քանահրանքով են վերաբերվում տրված բնորոշմանը, այնուամենայնիվ, անժխտելի է այն փաստը, որ առանց նավթագազային խոշոր պաշարների, շրջափակման և դժվար աշխարհաքաղաքական կացության մեջ գտնվող Հայաստանը կարողացել էր 10 տարի շարունակ արձանագրել երկնիշ տնտեսական աճ:

³ Հաշվարկը կատարվել է Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք-2011 տվյալների հիման վրա, էջ 234:

⁴ www.geostat.ge Gross Domestic Product of Georgia in 2009

⁵ http://www.azstat.org/statinfo/system_nat_accounts/en/index.shtml# Gross domestic product

⁶ Թեև համարվում է, որ ճգնաժամն սկսվել է հենց 2007թ., այնուամենայնիվ, այն որպես երևույթ գիտակցվեց միայն 2008-ին, իսկ դրա հետևանքներն ազգային տնտեսությունների վրա ակնհայտ դարձան միայն 2009 թ. սկզբին:

Որպես օրինաչափություն, **տնտեսության փոքրությունը** (փոքր բնակչությանը և տարածքով, բնառեսուրսային ներուժով) հաճախ պայմանավորում է տնտեսական կառուցվածքի թույլ դիվերսիֆիկացիան և խիստ կախվածությունն արտաքին մատակարարման և սպառման շուկաներից: Թեև, ինչպես վկայում է բազմաթիվ երկրների օրինակը (Շվեյցարիա, Իսրայել, Սինգապուր), իրականում տնտեսության փոքրությունը բնավ էլ չի պայմանավորել ճգնաժամն այս կամ այն կերպ հաղթահարելու կարողությունը, միաժամանակ տեսակետ կա, որ փոքր երկրները նույնիսկ որոշակի առավելություններ ունեն արտահանմանն ուղղված տնտեսության կառուցվածքի ձևավորման¹, հետևաբար նաև՝ ճգնաժամին առավել ճկուն դիմակայելու առումով: Ուստի, շրջանցելով տնտեսության փոքրության հայտանիշը, դիտարկենք, թե **տնտեսության դիվերսիֆիկացիայի**, ապա նաև՝ **արտաքին շուկաներից կախվածության** տեսանկյունից ինչպիսի վիճակում էին գտնվում անդրկովկասյան պետությունները: Վերջիններիս ՀՆԱ կառուցվածքի վերլուծությունը թույլ է տալիս նկատել, որ երկրներն իրականում բավական մեծ են, համեմայնդեալ, տնտեսության դիվերսիֆիկացիայի առումով դժվար է ասել, թե որ երկիրն է ավելի լավ վիճակում գտնվել: Այնուամենայնիվ, ըստ տնտեսագետների որոշ դիտողությունների, վրացական տնտեսությունն համեմատաբար ավելի դիվերսիֆիկացված է, քանի որ ՀՆԱ հիմնական մասը, ավելի քան 60%-ը, ձևավորվում է ծառայությունների ոլորտում: Սակայն մենք առավել հսկված ենք վրացական տնտեսության կառուցվածքը «ցածրորակ» է գնահատելուն², թեկուզ այն պատճառով, որ այն ավելացված արժեքի ստեղծման հարցում նկատելիորեն զիջում է հարևան երկրներին: Ադրբեջանում, որտեղ տնտեսության նույնիսկ ոչ-նավթային համարվող ճյուղերն անմիջական առնչություն ունեն նավթագազային ոլորտի հետ, իսկ արդյունաբերական արտադրանքի աճի 94%-ն ապահովում է հենց նավթարդյունաբերությունը, տնտեսության դիվերսիֆիկացիայի մասին ակնարկ անգամ լինել չի կարող: Ինչ վերաբերում է Հայաստանին, ապա ՀՆԱ կառուցվածքում առաջին հայացքից երկու անհանգստացնող հանգամանք կա՝ գյուղատնտեսության ոլորտի՝ 18.2% և շինարարության ոլորտի՝ 24.5% զգալիորեն մեծ տեսակարար կշիռները: Չնայած ՄԱԿ-ի Չարգացման քաղաքականության հանձնաժողովը գյուղատնտեսության մեծ տեսակարար կշիռը համարում է տնտեսական խոցելիության կարևորագույն գործոն (հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ոլորտն առավել կախված է տարերային աղետներից, գների սեզոնային տատանումներից և այլն), մեր կարծիքով, Հայաստանի պարագայում, գյուղատնտեսության զարգացումն որոշակի ռազմավարական նշանակություն ունի՝ կապված պարենային անվտանգության հետ: Նկատենք, որ 2009թ. գյուղատնտեսության ոլորտը ոչ միայն անկում չարձանագրեց, այլ հակառակը, նախորդ տարվա հետ համադրելի գներով հաշվարկման դեպքում՝ 5.9% աճ³: Հարևան երկրների հետ համեմատությունն այս առումով հոգուտ Հայաստանի է. Վրաստանում օրինակ (թեև օրինակի տրամաբանությունը նույնը կլիներ նաև Ադրբեջանի համար), գյուղատնտեսության ոլորտը 2007թ. արտադրել է ՀՆԱ-ի ընդամենը 9%, այն դեպքում, երբ բնակչության գրեթե կեսը համարվում է գյուղաբնակ, ավելին, տնտեսապես ակտիվ բնակչության հիմնական մասը՝ 56%-ը, զբաղված է հենց գյուղատնտեսության ոլորտում, այն դեպքում, երբ այստեղ ոլորտի զարգացման համար բնակլիմայական պայմանները շատ ավելի բարենպաստ են, քան Հայաստանում: Փաստորեն, գյուղատնտեսության ոլորտում զարգացումները հարևան երկրների համեմատ Հայաստանում կարելի է առավել արդյունավետ համարել:

Ինչ վերաբերում է ՀՆԱ կառուցվածքում շինարարության չափազանց մեծ տեսակարար կշիռն, ապա դա իսկապես խնդիր էր Հայաստանի համար և ոչ միայն տնտեսության դիվերսիֆիկացիայի առումով: Նախ սխալ պիտի դիտել այն կարծիքը, թե շինարարության ոլորտը ոչ մի կապ չունի համաշխարհային տնտեսության հետ, մինչդեռ իրականում այդ կապն է պայմանավորել ոլորտի արագ տեմպերով զարգացումը: Իրականում, էլիտար շինարարությանն ուղղորդվող ներդրումների զգալի մասը (տարբեր գնահատումներով 70-90%) ֆինանսավորվում էր դրամական մասնավոր փոխանցումների հաշվին, այսինքն՝ արտերկրում որոշակի եկամուտներ ապահոված սփյուռքի

¹ Shumacher E., Small is Beautiful: Economics As if People Mattered. New York, 1973, pp 63-64.

² Ձորջ Բերուլավայի այն կարծիքի համանմանությամբ, որ Վրաստանի տնտեսական աճը ցածր որակի է, քանզի այն կապված չէ բարձր տեխնոլոգիական ոլորտում ներդրումների, նորամուտությունների, նոր աշխատատեղերի բացման, փոքր և միջին բիզնեսի զարգացման հետ: Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս. Конкуренентоспособность человеческих ресурсов. Опыт Грузии. http://www.ca-c.org/c-g/2010/journal_rus/c-g-1-2/10.shtml

³ Ցուցանիշը ներկայացված է համադրելի գներով, աղբյուրը՝ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք-2011, էջ 252:

ներկայացուցիչները ցանկանում էին անշարժ գույք ձեռք բերել նաև հայրենիքում: Փաստորեն, ոլորտի զարգացումը թելադրված չէր տնտեսության ընդհանուր զարգացմամբ և հետևաբար չէր ենթադրում բնակչության եկամտունների աճի հետ համաչափություն: Հենց այդ հանգամանքն էլ կործանարար եղավ Հայաստանի տնտեսության համար, քանի որ առաջինն անշարժ գույքի շուկային հարվածած ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը ներդրողներին ստիպեց հետ կանչել ոլորտում ներդրված միջոցները, արդյունքում շինարարության ոլորտը, որի բաժինը ՀՆԱ-ում կազմում էր 25%, կրճատվեց ավելի քան 58%-ով, պայմանավորելով 14.2% ընդհանուր տնտեսական անկումը: Ի դեպ գրեթե նույն պատճառներով, շինարարության ոլորտի զգալի կրճատում արձանագրվեց նաև Վրաստանում և Ադրբեջանում: Պարզապես Ադրբեջանի ՀՆԱ կառուցվածքում դա տեսանելի չէ, քանի որ նավթագազային սեկտորի կրճատումն ավելի զգալի էր, և տեսակարար կշիռների վերաբաշխումը հոգուտ շինարարության ոլորտի է տեղի ունեցել:

Անդրկովկասյան պետությունների միջև մմանությունն ակնհայտ է նաև **արտաքին շուկաներից կախվածության** առումով, թեև Ադրբեջանը, շնորհիվ հարուստ ածխաջրածնային պաշարների, ի տարբերություն Վրաստանի և Հայաստանի, մշտապես ունեցել է դրական առևտրային հաշվեկշիռ: Երեք երկրներում էլ 2007թ. արտահանումն ունեցել է զուտ հույսալից ուղղվածություն. Ադրբեջանի արտահանման մոտ 85%-ը եղել են արդյունաբերական պաշարներ (նավթագազային հանքահումքային արտադրանք և ոչ թանկարժեք մետաղներ), Հայաստանում արդյունաբերական պաշարների արտահանումը կազմել է 73% (սև և գունավոր մետաղներ, հանքահումքային ապրանքներ, ադամանդ¹), իսկ Վրաստանում՝ 65% (երկաթի համաձուլվածք, անմշակ ոսկի, մետաղի ջարդոն, պղնձի հանքաքար և այլն): Բացի այդ, երեք երկրներն էլ գրեթե հավասարաչափ կախված են ներմուծվող պատրաստի սննդի արտադրանքից, որը խիստ բացասական գործոն է տնտեսական, մասնավորապես՝ պարենային անվտանգության տեսանկյունից: Կարևորվում է նաև **ռազմավարական նշանակություն ունեցող ապրանքների ներմուծումից** երկրների **կախվածությունը**: Այս առումով, թվում է՝ շահեկան դիրքերում է Ադրբեջանը, որի համեմատ Հայաստանը և Վրաստանը մեծապես կախված են վառելիքային ռեսուրսների ներմուծումից, սակայն խնդրի առավել խորքային վերլուծությունը բացահայտում է, որ ադրբեջանական արտահանման ծայրահեղ թույլ դիվերսիֆիկացիան ինքնին ամբողջ տնտեսությունը խիստ կախվածության մեջ է դնում արտաքին շուկերից: Այսպես 2008թ. թռիչքային տեմպերով (գրեթե 8 անգամ՝ 6 մլրդ \$-ից մինչև 48 մլրդ \$) աճած Ադրբեջանի արտահանման 97.1%-ն ապահովել է «հանքային վառելանյութը», իսկ արդեն 2009թ. համաշխարհային շուկայում նավթի գների կտրուկ անկումը արտահանումը կրճատեց մոտ 3.5 անգամ, գրեթե նույնքան, որքան և նավթի համաշխարհային գների անկումն էր, ընդ որում բնամթերային տեսքով նավթի արտահանումը շարունակել է աճել:

Էներգակիրների էժանացումն ամենևին էլ չխթանեց իրական արտադրությունը դրանց ներկրումից կախված Հայաստանում և Վրաստանում: Իրավիճակի մմանությունն այստեղ էլ ակնառու էր. օրինակ, «մետաղ պարունակող հանքանյութի և մետաղի ջարդոնի» արտահանումը ֆիզիկական ծավալներով աճել է 2008-2009թթ., բայց արժեքային առումով՝ նվազել, իսկ գունավոր մետաղների դեպքում՝ թեև արտահանման ծավալների նվազում չի եղել, սակայն ֆիզիկական և արժեքային ցուցանիշների աճի միջև առկա է զգալի անհամամասնություն²: Արտահանման ապրանքային կառուցվածքի դիվերսիֆիկացիայի տեսանկյունից Հայաստանը և Վրաստանը բավական մման են եղել, սակայն, եթե հաշվի առնենք, որ ի տարբերություն Հայաստանի, Վրաստանն արտահանմանն ուղղված տնտեսության կառուցվածքի ձևավորման համար բավարար նպաստավոր պայմաններ (օրինակ, ելք դեպի ծով, հարևանների հետ լուրջ հիմնախնդիրների բացակայություն³, օտարերկրյա ներդրումների զգալի ներհոսք և այլն) ունենալով հանդերձ արտահանման աճն ապահովել է հիմնականում ապրանքների վերարտահանման հաշվին, սպա

¹ Ինչպես հայտնի է, ադամանդը Հայաստան է ներմուծվում անմշակ տեսքով, բայց նույնիսկ վերամշակումից հետո, այն չի կարելի համարել պատրաստի արտադրանք, քանի որ պատվիրատու երկրներում այն օգտագործվում է վերջնական ոսկերչական ապրանքների արտադրության գործընթացում:

² ՀՀ արտաքին առևտուրը 2007-2010թթ. ըստ «Միջազգային առևտրի ստանդարտ դասակարգման» դասակարգչի ենթաբաժինների, էջ 29-30: http://www.armstat.am/file/article/ft_2nish_10_4.pdf

³ Քանի որ ելակետային է համարվել 2007 թվականը, ապա ռուս-վրացական հակամարտությունը, որի ելքը 2008-ի օգոստոսյան պատերազմը եղավ, հաշվի չի առնվել:

կարելի է ասել, որ հարևանների հետ համեմատությամբ, ինչպես դիվերսիֆիկացիայի, այնպես էլ կառուցվածքի առումով Հայաստանի արտահանումը որոշակիորեն ավելի արդյունավետ է եղել:

Փաստորեն, ճգնաժամի հետևանքով, 2009թ. երեք երկրներում արտահանման ծավալների կրճատումը համահունչ է եղել ներկայացված իրավիճակին. Ադրբեջանում արտահանումը 2008թ. համեմատ կրճատվել է 69.2%-ով, Հայաստանում՝ 32.8%-ով, Վրաստանում՝ 25%-ով: Սակայն, եթե համարենք, որ Հայաստանում արտահանման ծավալների անկումն սկսվել էր դեռևս 2008-ից (8%), ապա պարզ է դառնում, որ արտահանման ծավալների կրճատումը ճգնաժամի հետևանքով ավելի մեծ է եղել: 2009-ին նկատելիորեն կրճատվել են նաև ներմուծման ծավալները. Վրաստանում՝ 29%-ով, Հայաստանում՝ 25%-ով, Ադրբեջանում՝ 15.5%-ով, և այդ միտումները լավագույնս արտացոլում են երկրների կախվածությունը ներմուծումից և խոցելիությունն արտաքին շուկերի նկատմամբ: Թեև տնտեսության ոչ արդյունավետ կառուցվածքի հետ միաժամանակ ներմուծման նման կրճատումն այլ՝ դարձյալ կարևոր պատճառ ուներ, այն է՝ **ֆինանսավորման արտաքին արդյուններից կախվածությունը**, որը դիտարկվում է երկու տեսանկյունից. նախ տնտեսությունում ներդրումների ֆինանսավորման, ապա նաև՝ արտաքին մասնավոր տրանսֆերտների առումով: Հենց մասնավոր փոխանցումներն էլ ապահովում են արտարժույթի որոշակի ներհոսք և հսկայական նշանակություն ձեռք բերում երեք երկրներում ներմուծման նկատմամբ պահանջարկի ձևավորման գործում: Ինչ խոսք, արտարժույթի անհրաժեշտ քանակի ապահովման հարցում Ադրբեջանն ավելի կայուն արդյուն ունի՝ ածխաջրածնային պաշարները, սակայն վիճակագրական տվյալները ցույց են տալիս, որ արտասահմանից մասնավոր փոխանցումները նույնպես զգալի են՝ 2008թ. ավելի քան 1 մլրդ դոլար և էապես պայմանավորում են բնակչության կենսամակարդակը: Գրեթե նույնքան են եղել նաև դեպի Վրաստան զուտ տրանսֆերտները, այն դեպքում, երբ Հայաստանում դրանք կազմել են ավելի քան 2 մլրդ դոլար: Այդ իսկ պատճառով էլ մասնավոր տրանսֆերտների կրճատումը (Վրաստանում 18%, Ադրբեջանում՝ 30%, Հայաստանում 35%) առավել հիվանդագին հետևանքներ ունեցավ հենց Հայաստանում: Ինչ վերաբերում է օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներին, ապա 2009թ. Հայաստանում դրանք կրճատվեցին 26%-ով (ընդ որում, ըստ առանձին ճյուղերի ներդրումների կրճատումը շատ ավելի խորն է եղել, օրինակ մետաղագործական արդյունաբերությունում՝ 92%, իսկ շինարարությունում՝ 88%), Ադրբեջանում՝ 20%-ով, իսկ Վրաստանում՝ արդեն 60%-ով: Ներդրումների նման աննախադեպ կրճատման ֆոնի վրա ակնկալվող տնտեսական անկումը սակայն Վրաստանում այնքան էլ մեծ չեղավ՝ պայմանավորված Վրաստանին տրվող մեծածավալ ֆինանսական օգնություններով՝ իբրև 2008 թվականի աշնանը Ռուսաստանի հետ պատերազմական գործողությունների հետևանքով վնասների հաղթահարման նպատակով: Տրված գրանտներն և օգնությունները ոչ միայն փոխհատուցեցին ներդրումների կրճատումը, այլ նաև՝ զգալիորեն գերազանցեցին դրանք՝ ստեղծելով տնտեսության զարգացման համար նոր խթաններ: Այդ էր պատճառը, որ ավելի ուշ վերլուծություններում սկսեց շրջանառվել այն կարծիքը, որ ռուս-վրացական պատերազմը փրկեց վրացական տնտեսությունը¹:

Արտարժույթի ներհոսքի անհրաժեշտությանն անդրադարձն ինքնաբերաբար հանգեցնում է տնտեսական խոցելիությունը պայմանավորող մեկ այլ կարևոր հանգամանքի՝ **նսկու-արտարժու-թային պահուստների առկայության** և դրանց վրա ճգնաժամային երևույթների ազդեցության ուսումնասիրությանը: Այս գործոնն ամենաուղղակի կերպով առնչություն ունի արտաքին առևտրաշրջանառության հետ, քանի որ պայմանավորում է տնտեսությունում փոխարժեքի քաղաքականությունը: Պարզ է, որ ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի արդյունքում կապիտալի ներհոսքի, արտահանման ծավալների և մասնավոր փոխանցումների կրճատումը չէր կարող չանդրադառնալ երկրների պաշտոնական պահուստների վրա: Հայաստանում արտարժույթային պահուստների կրճատումը սկսվում է դեռևս 2008թ. սկզբից՝ հունվարից մինչև դեկտեմբեր կրճատվելով մոտ 15%-ով², նույն ժամանակաշրջանում դոլար/դրամ փոխարժեքը գրեթե փոփոխության չի ենթարկվել՝ մնալով 1 դոլարը 306 դրամի շրջակայքում: Եթե հաշվի առնենք, որ արտահանման ծավալների կրճատման հետևանքով արտարժույթի ներհոսքը կրճատվել էր, ապա ակնհայտ է

¹ Экономика Грузии спасла война. <http://bizzone.info/articles/1258592529.php>

² Արդյունը՝ 33 ԿԲ վիճակագրական տեղեկագիր-2008, էջ 18:

դառնում, որ փոխարժեքի պահպանման համար ԿԲ պետք է դիմեր ինտերվենցիաների: Արտարժույթային պահուստների կրճատումը շարունակվում է նաև 2009թ. հունվար և փետրվար ամիսներին՝ ավելի զգալի 19%-ով: Մարտ ամսից ՀՀ ԿԲ-ն պաշտոնապես անցավ լողացող փոխարժեքի քաղաքականությանը, և դրանը դեղակցվեց 20%-ով, իսկ մինչև տարեվերջ փոխարժեքն արդեն 1 դոլարի համար 380 դրամ էր: Ոսկու-արժույթային պաշարներն սկսեցին աստիճանաբար աճել, թեև 2009թ. օգոստոսից նկատելիորեն աճեցին նաև SDR-ով պահուստները՝ համարժեքությամբ 2.4 մլն դոլարից հասնելով 107 մլն դոլարի, որը պայմանավորված էր Համաշխարհային բանկի կողմից ֆինանսական ճգնաժամի հետևանքները հաղթահարելու նպատակով տրված վարկային միջոցների աճիով: 2009թ. արտարժույթային պահուստների կրճատում արձանագրվեց նաև Ադրբեջանում՝ ավելի քան 1 մլրդ դոլարով¹, դարձյալ փոխարժեքի պահպանման նպատակով, թեև գրեթե բոլոր տարիներին Ադրբեջանում խնդիրը եղել է մանաթի արժևորումը (պայմանավորված նավթադոլլարների մեծ ներհոսքով), որն էլ հանգեցրել էր «հոլանդական հիվանդության» խորացմանը: Բազմաթիվ փորձագետների կարծիքով, մանաթի փոխարժեքի պահպանման քաղաքականությունը արդարացված չէր, քանի որ ճգնաժամը հնարավորություն էր ընձեռել վերջապես աշխուժացնել տնտեսության ոչ նավթային հատվածը: Վրաստանում, արդեն հայտնի պատճառներով, միջազգային պահուստների աճը 2009թ. նախորդ տարվա համեմատ աննախադեպ էր՝ 42.5%-ով², ընդ որում դրանց կրճատում չի արձանագրվել նաև նախորդ տարիներին, թեև Վրաստանի Ազգային բանկը նույնպես փոխարժեքի պահպանման համար զգալի ինտերվենցիաներ է իրականացրել մինչև 2008թ. աշունը, որից հետո վրացական լարին նույնպես դեղակցվեց՝ 15%-ով:

Տնտեսագետները մատնանշում են նաև տնտեսական խոցելիությունը պայմանավորող այլ գործոններ, ինչպիսիք են օրինակ, երկրների սահմանափակ ռեսուրսային ապահովվածությունը, միջազգային գների վրա ազդելու անկարողությունը, աշխարհագրական հեռացվածությունն առևտրային խոշոր կենտրոններից, ներդրումների սահմանափակ հնարավորությունները, պետական կառավարման հետ կապված խնդիրները և այլն, որոնց առանձին չենք անդրադարձել, համարելով, որ դրանք հիմնականում կախյալ են արդեն դիտարկված գործոններից: Այնուամենայնիվ, առանձնացնենք ևս մի կարևոր գործոն, որն իր բնույթով ոչ տնտեսական է՝ ***երկրի կախվածությունը տարածաշրջանում աշխարհաքաղաքական զարգացումներից***: Հայտնի է, որ աշխարհաքաղաքական իրավիճակը անդրկովկասյան փոքրիկ տարածաշրջանում խիստ անկայուն է. մասնավորապես, տարածաշրջանի երկրների զարգացման վրա իր ազդեցությունն են ունեցել և շարունակում են ունենալ արցախյան պատերազմը, ռուս-վրացական հակամարտությունը, ամերիկա-իրանական «միջուկային» տարածայնությունները և այլն: Օրինակ, 2008թ. օգոստոսին ռուս-վրացական ռազմական բախման հետևանքով կորուստներ ունեցան նաև Հայաստանն ու Ադրբեջանը, որոնց համար Վրաստանը տարանցիկ է համարվում: Դժվար է գերագնահատել Ռուսաստանի աշխարհաքաղաքական ազդեցությունը տարածաշրջանում: Այն իր հսկայական դերն ունի նաև տնտեսական ոլորտում. հենց միայն այն պատճառով, որ մասնավոր փոխանցումների գերակշիռ մասը երեք երկրներ էլ հոսում են Ռուսաստանից: Տարածաշրջանում ազդեցիկ լինելու լուրջ հավակնություններ ունի նաև Թուրքիան, որը հիմնական առևտրային գործընկեր է Վրաստանի և Ադրբեջանի համար, և թեև հայաստանյան տնտեսվարողները վաղուց արդեն գտել են շրջափակումը շրջանցելու ճանապարհները և կարող են զարգանալ նաև այդ պայմաններում³, այնուամենայնիվ, անժխտելի է, որ ճգնաժամի ազդեցությունը ՀՀ արտաքին առևտրի և ամբողջ տնտեսության վրա այդքան բացասական չէր լինի տնտեսական շրջափակման բացակայության պարագայում: Բացի այդ, երեք երկրների արտաքին առևտրի աշխարհագրական կառուցվածքի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս հիմնավորապես եզրակացնել, որ անկախ դրանցում առկա տարաբնույթ խնդիրներից, տնտեսական առանձնահատկություններից ու ռեսուրսային ներուժի տարբերություններից արտաքին աշխարհը տնտեսական առումով գրեթե չի դիֆերենցում հարաբերությունների կառուցման մոտեցումները, քանի որ, ի վերջո, բոլոր հակասություններով հանդերձ այդ երկրները հանդես են գալիս որպես

¹ Աղբյուրը՝ Global development finance. External debt of developing countries. The World Bank. pp 72:

² Աղբյուրը՝ Annual report-2010, National bank of Georgia, pp. 52:

³ Տեսակետը պատկանում է Համաշխարհային բանկի հայաստանյան գրասենյակի տնօրեն Օուեյս Սաադաթին:

փոքր տարածաշրջանի որոշակի մաս: Այս նկատառումը հատկապես կարևորվում է գործընկերների ընտրության տեսանկյունից արտաքին առևտրի հետճգնաժամային զարգացումներն ուղղորդելիս:

Համաշխարհային տնտեսությունը շարունակում է ջղաձգվել ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի ծանր հետևանքներից, բազմաթիվ երկրներում դեռևս չեն վերականգնվել մինչճգնաժամային տնտեսական ցուցանիշները: Օրինակ, Հայաստանում տնտեսական աճը 2010-ին 2.1% էր, իսկ 2011-ին՝ 4.6%¹, սակայն 2009թ. անկումն այնքան խորն էր, որ 2008-ի մակարդակը դեռևս անհասանելի է, թեև անվանական ՀՆԱ-ն 2008թ. համեմատ աճել է 250 մլրդ դրամով: Վրաստանում 2010թ. արձանագրվել է 6.4% տնտեսական աճ, իսկ 2011-ին՝ 7%, Ադրբեջանում՝ համապատասխանաբար՝ 5% և 0.2%: Ադրբեջանի տնտեսական աճի տեմպերի նվազումը պայմանավորված է եղել նավթի և գազի արդյունահանման ծավալների կրճատմամբ, որն ադրբեջանական մեկնաբանմամբ նպատակ է ունեցել նվազեցնել տնտեսության կախվածությունը նավթագազային ոլորտից: Նկատենք, որ 2011թ. արդյունաբերական արտադրանքի 14.1% աճի տեմպերով Հայաստանը ԱՊՀ երկրների շարքում առաջինն է եղել, Վրաստանում այն կազմել է 11.8%, այն դեպքում, երբ Ադրբեջանում 5% անկում է գրանցվել: Արդեն 2010թ. նավթի և մետաղների համաշխարհային շուկաներում գների մինչճգնաժամային մակարդակի վերականգնումը դիտարկվող երեք երկրների համար էլ արտաքին առևտրի ծավալների աճի խթան հանդիսացավ. Վրաստանում արտահանումն աճեց մոտ 39.7%-ով², Հայաստանում՝ 42.2%-ով, իսկ Ադրբեջանում՝ 45%-ով: Թեև Հայաստանն ու Վրաստանը՝ որպես մեծ քանակությամբ նավթ և գազ ներմուծող երկրներ, մեծացրին նաև առևտրային հաշվեկշռի բացասական մնացորդը, չնայած ներմուծման գների աճի էֆեկտն ինչ-որ առումով փոխհատուցվեց արտահանվող ապրանքների գների աճի էֆեկտով: Որպես անդրկովկասյան երկրներում հետճգնաժամային առաջընթացի վրա ազդող գործոն կարևորվում է հատկապես Ռուսաստանում տնտեսական աճի ցուցանիշը՝ ինչպես 2009թ., այնպես էլ 2010թ.՝ 4.3%³, որի արդյունքում դարձյալ նկատելիորեն մեծացան այդ երկրից դրամական փոխանցումները:

Եթե անդրադառնալու լինենք ճգնաժամի դասերին, ապա հարկ է նկատել, որ 2010-2011թթ. երկրների արտաքին առևտրում, որևէ էական փոփոխություն տեղի չի ունենում ոչ ապրանքային, ոչ էլ աշխարհագրական դիվերսիֆիկացիայի առումներով: Այնուամենայնիվ, փոքր տեղաշարժերը ՀՆԱ կառուցվածքում (օրինակ Հայաստանում շինարարության տեսակարար կշռի կրճատում մինչև ՀՆԱ 12%, Ադրբեջանում՝ ծառայությունների, իսկ Վրաստանում՝ արդյունաբերության ոլորտի տեսակարար կշռների ավելացումը և այլն) գուցե և որոշակի միտումներ են ենթադրում:

Гаянэ Арутюнян

Влияние экономического кризиса на внешнеторговые региональные тенденции

Аннотация

Мировая экономика до сих пор борется с последствиями финансового кризиса. Каждая из стран Закавказья преодолела кризис по-своему в зависимости от особенностей структуры экономики. В статье проведен анализ по основным факторам экономической уязвимости, с целью исследования воздействий кризиса на внешнюю торговлю в Закавказском регионе.

Gayane Harutyunyan

The Impact of Economic Crisis on Regional Foreign Trade Patterns

Abstract

The Global Economy is still fighting the effects of the Global Financial Crisis. Each of the South-Caucasian countries has overcome the Crisis differently, depending on the structure of national economy.

¹ Եվ դա այն դեպքում, երբ շինարարության ոլորտը 12.5% անկում է գրանցել:

² Թեև Վրաստանում արդեն 2011 թվականին արտահանման ծավալները դարձյալ կրճատվեցին 12%-ով:

³ Աղբյուրը՝ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rs.html>.

The article analyses the main vulnerability factors of economy in order to study the impact of the Crisis on foreign trade in the South-Caucasus Region.

ԼԵՆԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության
ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող, տ.գ.թ.

ՀՀ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀՈՒՄՔ ՎԵՐԱՄՇԱԿՈՂ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ՁԱՐԳԱՑՄԱՆ ԵՎ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Գյուղատնտեսությունը երկրի տնտեսական առանցքային ոլորտներից մեկն է: Ագրոպարենային համակարգը հանրապետության համախառն ներքին արդյունքի շուրջ 35 տոկոսն է կազմում, այդ թվում՝ գյուղատնտեսությունը մոտ 25 տոկոսը:

Ագրոպարենային ոլորտում գործում է շուկայական հարաբերություններով ընթացող ազատական տնտեսական համակարգ, որտեղ ներառված են մոտ 340 հազար գյուղացիական տնտեսություն, գյուղատնտեսությամբ զբաղվող առևտրային կազմակերպություններ, գյուղատնտեսության սպասարկման, գյուղմթերքների իրացման ու վերամշակման բազմաթիվ մասնավոր ընկերություններ:

Հայաստանի գյուղատնտեսական հումք վերամշակող արդյունաբերությունը տնտեսության կարևորագույն և բարձր արդյունավետությամբ աշխատող ճյուղերից է: Այն իր ուրույն տեղն ունի բնակչության պարենային ապահովության, գյուղական բնակչության զբաղվածության և եկամուտների ապահովման գործում: Վերջին հինգ տարիներին (2007-2011թթ.) միջին հաշվով նրան բաժին է ընկնում երկրի համախառն ներքին արդյունքի 4.8 տոկոսը:

Փոքր հողակտորների վրա արդյունավետ տնտեսավարման համար, գյուղատնտեսական հումք վերամշակող արդյունաբերության ոլորտի զարգացման կարևոր նախապայմաններից են ինչպես գյուղատնտեսական բնույթի արտադրական և սպասարկող ենթակառուցվածքների արդիականացման, վարկավորման և ռիսկերի ապահովագրման, փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացման փոփոխությունների անհրաժեշտությունը, այնպես էլ մրցունակության բարձրացումը և տնտեսավարման բազմաձևության սկզբունքով կոոպերացիայի զարգացումը:

ՀՀ-ում արդյունաբերության ճյուղում գյուղատնտեսական հումք վերամշակող կազմակերպությունների տեսակարար կշիռը 2011 թվականին, մի շարք միջոցառումների, այդ թվում՝ շուկայական ենթակառուցվածքների ստեղծման, մեծածավալ ներդրումների և օրենսդրական դաշտի բարելավման շնորհիվ, կազմել է 35.0 տոկոս:

Ագրովերամշակման արդյունաբերության կայուն զարգացումը շատ կարևոր է, քանի որ դրանից կախված զարգանում են նաև գյուղատնտեսության մյուս հիմնական ճյուղերը՝ բուսաբուծությունը և անասնաբուծությունը: Ավելին, այն էլ ավելի է կարևորվում, քանի որ ընդգրկում է սննդարդյունաբերության՝ խաղողի, պտուղ-բանջարեղենի և կաթի վերամշակման ենթաճյուղերը, ինչպես նաև ծխախոտի արտադրությունը, որոնք արտահանման ուղղվածություն ունեն:

Գյուղատնտեսական հումքի իրացման, արտադրության ճիշտ կազմակերպման և արտադրության ծավալների կայուն զարգացման գրավական է հանդիսանում պայմանագրային փոխհարաբերությունների ձևավորումն ու իրականացումը գյուղացիական և ֆերմերային տնտեսությունների միջև, որոնք պետք է նպաստեն վարկավորման մատչելիությանը, ռիսկերի նվազեցմանը և վճարային կարգապահության բարձրացմանը: Պայմանագրային հարաբերությունները ձեռնտու են վերամշակող կազմակերպություններին, քանի որ նրանք են ապահովվում և՛ անհրաժեշտ երաշխավորված հումքի քանակով, և՛ տվյալ կազմակերպությունում աշխատող մարդկանց երկարաժամկետ զբաղվածությամբ: